

En ny samhällsteori för socialdemokrati

Bo Rothstein

[publicerad i TVÄRDRAG nr 3-4 2010]

Denna artikel är skriven utifrån ett anförande hållit vid konferensen "What is Living and What is Dead in Social Democracy" vilken organiserades av Tony Judt på New York University den 9-10 april 2010. Det föll på mig att hålla inledningsanförande för den sista dagens diskussioner under rubriken "What is to be done?" Bakgrunden till konferensen var en mycket uppmärksammad artikel av Tony Judt med samma titel som konferensen vilken publicerades i The New York Review of Books decembernummer år 2009.¹ Artikeln ingår också i Judts just utkomna bok "Ill fares the Land".

Vad är socialdemokrati?

Socialdemokrati kan naturligtvis förstås som en beteckning på politiska partier av en viss sort och den politik som just de för. Jag vill emellertid distansera mig från just själva partibeteckningen och i detta sammanhang använda begreppet *socialdemokrati* för att beteckna en viss slags politik vilken har sina rötter i den socialdemokratiska ideologin men som idag också förs av partier med många andra beteckningar. Det finns också partier som kallar sig socialdemokratiska men som inte står för denna form av politik. Socialdemokratisk politik innehåller som jag definierar den två olika huvudmoment. Den första är en strävan att bedriva en social- och välfärdspolitik som syftar till att ge alla människor i ett samhälle oberoende av deras bakgrund en uppsättning generella rättigheter till vissa former av service och ekonomiskt stöd. Typexempel är universella program för sådant som sjukvård, utbildning, äldreomsorg samt ett socialförsäkringssystem som hanterar situationer då försörjning genom eget arbete inte är möjligt. Vad som är typiskt för socialdemokrati som jag här definierar den är då att dessa program inte i huvudsak riktas till särskilt utsatta grupper

---

¹ <http://www.nybooks.com/articles/archives/2009/dec/17/what-is-living-and-what-is-dead-in-social-democrac/>

utan till hela (sjukvård) eller väldigt stora delar (barnfamiljer) av befolkningen. Detta leder till en politik som kräver jämförelsevis höga offentliga utgifter och höga skatter.

Det andra momentet i socialdemokratisk politik kan beskrivas som en strävan att tämja men inte avskaffa marknadsekonomin. Det yttrar sig i att man å ena sidan varit för frihandel, fria arbetsmarknader och ekonomisk konkurrens, men att man samtidigt insett att en väl fungerande marknadsekonomi kräver en lång rad offentliga regleringar för att fungera acceptabelt både ekonomiskt och socialt. Man kan se detta som att man, till skillnad från marknads-fundamentalistiska nyliberaler av den sk. Chicagoskolan, läst båda Adam Smiths böcker. Det vill säga inte bara *A Wealth of Nations* utan även den bok Smith publicerade tretton år tidigare, nämligen hans *A Theory of Moral Sentiments*. Modern forskning om Adam Smith ger vid handen att de båda böckerna bör läsas som beståndsdelar av en sammanhållen teori där den senare pekar på att marknader inte kan fungera om de inte är inbäddade i ett omfattande system av formella och informella sociala och legala institutioner. I socialdemokratisk politik har detta handlat om allt från regler för de anställdas och de fackliga organisationernas rättigheter, regler mot monopolbildningar, regler för miljöhänsyn och konsumentskydd och mycket mer. Istället för nyliberalismens klockarkärlek till att marknader är självreglerande system har socialdemokratisk politik sett marknaden som både konstruktiv (innovationer, frihet, effektivitet) och destruktiv (monopol, korruption, överutnyttjande av mänskliga såväl som naturens resurser) och därför i starkt behov av reglering.

Min poäng är att vad jag förstår som ”socialdemokrati” idag omfattas av långt fler partier än de som betecknas som socialdemokratiska. I länderna i norra Europa har under de senaste tre-fyra decennierna regeringsmakten i långa perioder legat i händerna på andra partier än de socialdemokratiska vilka inte desto mindre kommit att i sin praktiska politik bedriva vad jag skulle definiera som i huvudsak socialdemokratisk politik.

Samhällsforskningen och det socialdemokratiska projektet

Min huvudtes är att i ljuset av vad som sker inom den samhällsvetenskapliga forskningen är de många problem och den pessimism för socialdemokratisk politik tämligen svår att förklara. Låt mig lista fyra punkter. För det första ligger socialdemokratins ideologiska huvudmotståndare sedan tre decennier, nämligen den nyliberala marknadsfundamentalism, nu slagen i spillror. Finansmarkandskraschen i oktober 2008 har helt enkelt gjort tankegången att marknader inte bör eller skall regleras, fullständigt obsolet. När ledande ekonomer som t ex Joseph Stiglitz och Paul Krugman förklarar att tankegångarna från Chicagoskolan bör förpassas till historiens sophög, då har något hänt. Ett annat exempel kan hämtas från en annan nobelpristagare, ekonomhistorikern Douglass North, som i sin senaste bok går till kraftigt angrepp mot idén att en effektiv marknadsekonomi kräver en liten offentlig sektor och låga offentliga utgifter. Tvärtom säger North och hävdar att i länder vars BNP per capita överstiger 20 000 dollar om året är andelen offentliga utgifter i genomsnitt 53 procent av BNP. I länder vars BNP per capita ligger mellan 5000 och 10000 dollar per år är den genomsnittliga nivån 33 procent och i de riktigt fattiga länderna, vars BNP per capita understiger 5000 dollar per år, utgör de offentliga utgifterna endast 27 procent av BNP.² Rika länder har helt enkelt större offentlig sektor än fattiga länder. Detta visar klart på att ekonomiskt välstånd kräver omfattande offentlig sektor. Det kan noteras att North inte begränsar denna till vad sådant som infrastruktur, försvar, rättsstat, forskning och utbildning utan även lägger till betydelsen av ett omfattande socialförsäkringssystem. Just vad gäller socialförsäkringar pekar forskningen idag på att många av dem blir mycket mer samhällsekonomiskt kostsamma om de skall produceras på marknader än om de sköts av staten, något som inte minst syns om man jämför sjukvårdskostnaderna för USA med länder som har allmän och offentligt finansierad sjukvård.³

Vad gäller det globala perspektivet vill jag peka på de framgångar för socialdemokratisk politik i utvecklingsländer som nyligen presente-

² North, Douglass C., John J. Wallis & Barry R. Weingast. 2009. *Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge: Cambridge University Press.

³ För referenser till denna forskning se Rothstein, Bo. 2009. "Svensk välfärdsstatsforskning: En kritisk betraktelse." *Ekonomisk Debatt*:3-27.

rats i boken *Social Democracy in the Global Periphery*⁴. Det tidigare så kallade "Washington Consensus" som betonade att vad utvecklingsländer måste göra är att avreglera och skapa fria marknader har kommit att ersättas av ett fokus på "Good Governance" som betonar just vikten av offentliga regleringar och god samhällsstyrning för att skapa social och ekonomisk utveckling. En som försökt förklara varför marknadsfundamentalismen misslyckats så kapitalt i utvecklingsländerna den välkände Harvardekonomen Dani Rodrik. Han skriver:

Mötet mellan neoklassisk nationalekonomi och utvecklingsländerna har tjänat till att uppdaga marknadsekonomiernas institutionella fundament. Ett tydligt avgränsat system för äganderätter; en reglerings-apparat som kan motverka de mest uppenbara formerna av fusk, konkurrenshindrande beteende och avtalsbrott; ett någorlunda sammanhållet samhälle som uppvisar förtroende och socialt samarbete; sociala och politiska institutioner som minskar risker och hanterar sociala konflikter; en rättsstat och en okorrumperad förvaltning – *detta är sociala och politiska förhållanden som ekonomer vanligen tar för givna men som är uppenbart frånvarande i fattiga länder (min kursivering)*.⁵

Min första punkt är således att vi just nu lever i en tid då den socialdemokratiska ideologin som betonar behovet av att reglera marknader på det sätt som Rodrik hävdar borde stå sig stark och uppvisa ett stort mått av självförtroende. Men så är inte alls fallet. Tilläggas kan att från den nya experimentella samhällsvetenskapliga forskningen om dessa frågor kommer två tämligen entydiga resultat. Det ena är att människor sällan beter sig på det egenintresserade sätt som nyliberalismens utgått från. Det andra är att om de beter sig så som teorin föreskriver förstör de betingelserna för sin egen ekonomiska effektivitet eftersom de bryter sönder de informella och formella institutioner som upprätthåller förtroendet mellan aktörerna.

---

⁴ Sandbrook, Richard. 2007. *Social democracy in the global periphery : origins, challenges, prospects*. New York, N.Y. ; Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ Rodrik, Dani. 2007. *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press, s 67

Min andra punkt handlar om de många mätningar och index som numera produceras av forskare där man försöker jämföra tillståndet i olika länder. Det gäller dels sådant som befolkningshälsa (barnadödlighet, förväntad livslängd), personers tillfredsställelse med livet, olika mått på ”mänsklig utveckling”, jämställdhet, avsaknad av korruption och ekonomisk standard. I dessa mätningar klarar sig länder med socialdemokratisk politik synnerligen väl och slår sammantaget klart de länder som kommit att präglas av nyliberal politik. Till detta kan man lägga att när internationella näringslivsorganisationer, t ex the World Economic Forum, gör sina årliga rankningar av länders ekonomiska konkurrenskraft kommer de socialdemokratiska länder också här i allmänhet lika högt som och inte så sällan högre än de nyliberalt styrda länderna. Man kan säga att alla dessa olika mätningar naturligtvis har sina validitetsproblem men om man lägger samman dem så kan man med visst fog hävda att dessa problem tar ut varandra. Den bild som då kommer fram är entydig – nämligen att om man, för att använda titeln på annan en nyutkommen bok, försöker mäta vad som skall räknas som ”framgångsrika samhällen”⁶ kommer länder med socialdemokratisk politik bäst ut både vad gäller mått på social utveckling och när det gäller deras ekonomiska effektivitet.

Tilläggas kan att bland de OECD länder som idag har svårartade underskott i sina offentliga finanser (Grekland, Spanien, Portugal, Storbritannien, Irland och USA) återfinns inget med särskilt höga offentliga utgifter medan länder med socialdemokratisk typ av politik (Danmark, Finland, Nederländerna, Norge, Sverige, Österrike) i huvudsak har god ordning på sina statsfinansier. Nyliberalismens huvudtema, att vi måste välja mellan ”rättvisa” och ”effektivitet” och att höga offentliga utgifter skulle vara skadligt för samhällsekonomin visar sig med andra ord inte alls stämma. Även detta skapa tillförsikt och framtidsoptimism för det socialdemokratiska projektet men så tycks uppenbart inte vara fallet.

En tredje sak att peka på är de nu mycket uppmärksammade forskningsresultat som den epidemiologiska forskningen producerat om relationen mellan befolkningshälsa och jämlikhet, t ex Wilkinson &

---

⁶ Hall, Peter A. & Michèle Lamont (red.). 2009. *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*. New York: Cambridge University Press.

Picketts bok *The Spirit Level*.⁷ Resultaten är visserligen omstridda men de har i vart fall övertygat mig om att den typ av jämlikhet i livschanser (om än inte i utfall) som är förknippad med socialdemokratisk politik har mycket som talar för sig. Många former av ojämlikhet tycks skapa svårigheter inte bara för den resurssvaga delen av befolkningen utan också för den breda medelklassen. Den forskning som jag själv bedrivit om betydelsen av socialt kapital och mellanmännisklig tillit ger i huvudsak samma resultat, nämligen att många former av ojämlikhet är destruktivt för att skapa socialt kapital och social tillit.⁸ Även här visar den internationellt jämförande forskningen att de socialdemokratiska länderna ligger i topp, dvs de har högst grad av mellanmännisklig tillit och socialt kapital medan detta är något som minskat kraftigt i t ex USA.

Låt mig tillägga en sista punkt där jag, det medges, har mera impressionistiska fakta. I fyra år var jag ledamot av den svenska socialförsäkringsmyndighetens vetenskapliga råd. Där hade jag att varje år ta ställning till en stor mängd ansökningar om forskningsanslag för projekt som handlade om den kraftiga ökningen av personer som blev förtidspensionerade eller långtidssjukskrivna med psykosomatiska diagnoser (utbrändhet, depression, etc.). Den bild som tonade fram från mina erfarenheter av att ta del av denna forskning var att grundorsaken till detta problem i huvudsak stod att söka i personernas arbets-situation. Kort uttryckt kan man säga att människorna det handlade om blev sjuka av att inte bli sedda, inte ha något inflytande, inte bli respekterade och inte bli lyssnade till på sina arbetsplatser. Problem av detta slag är vanliga i många OECD-länder och Världshälsoorganisationen (WHO) beskriver ökningen av denna slags sjukdomar som epidemisk. Min poäng här är att även detta borde göra klassisk socialdemokratisk politik högaktuell. Även om alla försök till att skapa något som liknar ”ekonomisk demokrati” misslyckats (t ex idén om löntagarfonder) har en central del av socialdemokratisk politik varit att just stärka löntagarnas ställning på deras arbetsplatser – att bli respekterade, lyssnade på och ha inflytande över den egna arbetssituationen.

---

⁷ På svenska: Wilkinson, Richard G. & Kate Pickett. 2010. *Jämlikhetsanden: därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*. Stockholm: Karneval.

⁸ Rothstein, Bo & Eric M. Uslaner. 2005. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust." *World Politics* 58:41-73.

Vad är då problemet?

Dessa fyra förhållanden – den nyliberala ideologins sammanbrott, de konstaterade mätbara framgångarna för länder med socialdemokratisk politik, den epidemiologiska forskningens resultat att många former av ojämlikhet är dåligt också för medelklassen samt insikten att brist på inflytande över den egna arbetssituationen ligger bakom stora delar av ökningen av mental ohälsa – borde alla ha lett till att det ”socialdemokratiska projektet” borde stå sig politiskt och opinionsmässigt starkt idag. Men sådan är, med något enstaka undantag, inte alls den politiska situationen, särskilt inte i Europa. Frågan är varför?

Många av de förklaringar som ges, handlar om att man är missförstådd eller misshandlad i massmedia och att de mot socialdemokratisk politik fientliga krafterna har överlägsna ekonomiska och opinionsbildande resurser. Låt mig säga att denna slags förklaringar inte alls övertygar mig. Om socialdemokratin för hundra år sedan skulle tänkt i dessa banor skulle man genast lagt ner projektet. Denna slags ”gnällvänsterresonemang” där man skyller sina politiska tillkortakommanden på allehanda strukturella faktorer tjänar mest att dölja bristerna i den egna intellektuella förmågan och/eller strategiska tänkandet. Det verkar också hos många finnas en viss tillfredsställelse med att befinna sig i (och gnälla över) den underordnade positionen. Problemen ligger som jag ser det inte i strukturella maktförhållanden utan hos de vänsterintellektuellas oförmåga att tänka hegemoniskt och strategiskt.

Behovet av en ny samhällsteori

Den första oförmågan hos den intellektuella vänstern idag visar sig när det gäller att skapa en någorlunda begriplig och sammanhängande samhällsteori. När nu både den strukturella marxismens och nyliberalismens sociala teorier visat sig inte hålla måttet borde det varit möjligt att skapa ett fungerande alternativ till nyliberalismen. En sådan socialdemokratisk samhällsteori kan inte bygga på den antiintellektuella postmodernistiska obskurantism som de senaste decennierna verkar ha tjusat många vänsterintellektuella. Istället måste den utgå från en väl

grundad bild av vad vi lite högtidligt kan kalla för ”människans sanna natur”. Här har som jag ovan nämnt den experimentella samhällsvetenskapliga forskningen visat att den bild av ”människans sanna natur” som nyliberalismen är saknar stöd. Resultaten är entydiga – människors agerande i förhållande till andra människor kan inte reduceras till en strävan efter att maximera sin egen nytta.⁹ Men den kan heller inte förstås som grundad i enbart altruism, så vacker är hon helt enkelt inte. Istället kommer det fram en annan bild ur denna empiriskt numera tunga forskning, nämligen att vi skall förstå människan som en i huvudsak *reciprok* varelse. Människor är beredda att agera solidariskt och ställa upp för sina medmänniskor under förutsättning att hon kan lita på att de är beredda att göra detsamma.

I andra sammanhang där jag försökt presentera byggstenar till en samhällsteori av det slag jag här efterlyst har jag använt begreppet att människors samtycke till att agera solidariskt är *villkorligt*.¹⁰ Dessa villkor kan sammanfattas i tre. Det första är att det som skall åstadkommas är något som är normativt gott (t ex en allmän sjukvårdsförsäkring). Det andra villkoret är att människorna kan lita på att de flesta andra människor i deras samhälle också kommer att agera lojalt, t ex betala sina skatter och avstå från att missbruka de gemensamma systemen. Det tredje är att man kan övertyga människorna om att institutioner för att åtgärda vad som kallas ”fripassagerarproblemet” (dvs de som fuskar med skatten eller missbrukar socialförsäkringssystemet) är någorlunda effektiva. Om dess villkor är uppfyllda kommer den överväldigande majoriteten att ställa upp på en socialdemokratisk typ av politik även om de inte materiellt tjänar på det och inte för att de är altruister utan just för att ”människans sanna natur” är reciprocitet. Det borde, menar jag, vara möjligt att bygga och föra ut en sammanhängande generell samhällsteori som bygger på dessa nu av en mängd forskningsresultat stärkta insikter och presentera den som ett fullödigt alternativ till den havererade nyliberalismen.

---

⁹ För en sammanfattning på svenska av centrala delar av denna forskning se Svallfors, Stefan. 2008. "Den reciproka människan." *Ord & Bild*:88-93. Ett centralt arbete är Herbert Gintis, Samuel Bowles, Robert Boyd och Ernst Fehr (red.) 2005. *Moral Sentiments and Material Interests. The Foundations for Cooperation in Economic Life*. Cambridge: The MIT Press.

¹⁰ Rothstein, Bo. 2002. *Vad bör staten göra: Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS förlag (2:a rev. uppl.)

Den andra insikten som är nödvändig för ett sådant projekt är att vi nu har, åtminstone i den utvecklade västvärlden, att göra med en delvis annan värderingsgrund hos en stor del av befolkningen än vad som var fallet i början av det socialdemokratiska projektet. Man kan sammanfatta denna värderingsförändring som en rörelse bort från kollektivistiska värderingar och till individualistiska dito. Denna förändring är såsom man kan se den i olika surveybaserade värderingsstudier, mycket stark och måste ses som ett problem för den socialdemokratiska politik som byggt på vad vi kan benämna ”kollektivistiska standardlösningar”. Tiden då man kunde ha ett skolsystem med en enhetlig centralt bestämt standardpedagogik är förbi. Dagens och morgondagens äldre kommer att kräva en omsorg som är starkt anpassad efter deras individuella önsknings. Patienter i sjukvården kräver en ökad valfrihet och de är dessutom mycket kunnigare än vad som tidigare var fallet.

Individualism är inte egoism

Samtidigt skall det framhållas att man i dessa värderingsstudier inte kan se en likartad förändring från solidaritet till egoism. Tvärtom förefaller individualism-kollektivism och solidaritet-egoism vara två från varandra frikopplade dimensioner. Med andra ord, dagens individualister är inte mindre solidariska än gårdagens kollektivister – reciprociteten gäller fortfarande som grundackordet men den måste anpassas till människors krav på individuella lösningar. För socialdemokratisk politik betyder detta att man bör säga adjö till gårdagens kollektivistiska standardlösningar och istället hitta system för hur man kan kombinera valfrihet och solidaritet i den offentliga politiken. Man måste också ge betydligt större utrymme för kreativitet och entreprenörskap, inte minst i produktionen av välfärdstjänster. Modeller för hur sådana system kan fungera har prövats inom vissa områden i de nordiska länderna och befunnit sig fungera rimligt väl.

Min uppfattning är att det är centralt att hålla fast vid och utveckla de generella välfärdssystemen och inte syssla med politik som riktar sig till ”de särskilt utsatta”. Skälen till detta är tre. Dels att generella väl-

färdssystem fångar in medelklassen förutan vilken det inte går att nå en majoritet för denna politik och inte heller ett tillräckligt högt skatteintag för att bedriva generell välfärdspolitik. För det andra visar sig generella system vara mer effektiva när det gäller att åstadkomma omfördelning till resurssvaga grupper än politik som direkt riktar sig till dessa. Detta kan låta kontraintuitivt, det borde vara så att om man beskattar de rika för att ge till de fattiga så åstadkommer man störst omfördelning men både teoretiska modeller och empiriska studier visar att så inte är fallet. Det är om man beskattar ”alla” för att ge till ”alla” som man åstadkommer mest omfördelning. Förklaring är att skatter oftast är proportionella eller något progressiva men att service och många socialförsäkringsförmåner är nominella eller är socialt snedfördelade i utfall. Detta gör generella välfärdssystem till formidabla omfördelningsmaskiner. Det tredje skälet är att program riktade till särskilt utsatta grupper tenderar att stigmatisera dessa och därmed bli delvis kontraproduktiva.

Det identitetspolitiska misstaget

Till sist, skall man svara på frågan om ”vad bör göras” måste man rimligen också försöka svara på frågan om vad det är man inte bör göra. Min rekommendation skulle bli att inte syssla med det som under nu lång tid varit den intellektuella vänsterns favoritema, nämligen identitetspolitik som riktar sig till att stärka specifika minoriteter. Skälen är tre. Dels är sådan politik per definition anti-majoritär – man kan gå så långt som att säga att den genom sin inneboende logik skapar en majoritet mot vänsterpolitik. Det går helt enkelt inte att bygga politiskt effektiva koalitioner av dessa många helt disparata minoritetsgrupper eftersom de ofta har helt motstridiga intressen. En socialdemokrati som försöker gå denna väg kommer att reducera sig till en diversehandel för specifika särintressen och minoritetsgrupper och riskerar därmed att få en majoritet av väljarkåren emot sig. Detta gäller inte minst i den i många europeiska länder svårt inflammerade frågan om integration av invandrare och etniska minoriteter. Stödet till utsatta minoriteter fungerar bäst genom att man utformar de generella program så att deras behov inkluderas i dessa. Detta kräver, det medges, ofta en rejäl en dos politisk och administrativ kreativitet.

För det andra tenderar identitetspolitik att just stigmatisera den utsatta grupp man vill stödja och dessutom skapa vad socialpsykologen Claude Steele i ett antal sinnrikt konstruerade experiment kallat för negativa stereotypa självbilder hos den utsatta gruppen.¹¹ Detta har visat sig ha en mycket negativ effekt på individernas självkänsla och förmåga att prestera väl. Det tredje är att sådan partikularistisk politik ofta föder en besvärlig byråkrati som från fall till fall skall fatta beslut om vilket och hur mycket stöd enskilda har rätt till. Detta i sin tur göder kritik mot socialdemokratisk politik som handlar om att man har alltför stor tilltro till auktoritära statliga lösningar.

Sammanfattningsvis finns det just nu ovanligt mycket resultat från den samhällsvetenskapliga forskningen som stöder det socialdemokratiska projektet såsom det här definierats. De svårigheter som detta projekt verkar ha i många länder menar jag inte kan skyllas på strukturella samhällsförhållanden. Istället ligger problemet hos den intellektuella vänstern som blivit alltför betagen av postmodernistisk, kunskapsrelativistisk och anti-empirisk identitetspolitik och därmed kommit att överge den centrala socialdemokratiska idén om att bedriva politik på upplysningens grund.¹²

---

¹¹ Steele, Claude. 2010. *Whistling Vivaldi and other clues to how stereotypes affect us*. New York: W.W. Norton & Company.

¹² För en av de allra bästa analyserna av denna idé se Jörgen Hermanssons *Politik på upplysningens grund*. Malmö: Liber (2003).